

Τερέζας Πεντζοπούλου-Βαλαλαῖ, *Heidegger, Ὁ φιλόσοφος τοῦ λόγου καί τῆς σιωπῆς* (Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 1991), 351 σελ.

Μέ τό ἔργο της αὐτό ἡ καθηγήτρια Τερέζα Πεντζοπούλου-Βαλαλαῖ ἐπιχειρεῖ μία προσέγγιση τῆς σκέψης τοῦ Heidegger· ἡ προσέγγισή της αὐτή θεμελιῶδες σημεῖο ἐκκίνησης της ἔχει τό ἐρώτημα γιά τό Εἶναι. Σέ σχέση μέ τό ἐρώτημα αὐτό κινεῖται ἡ προβληματική τῶν τεσσάρων μελετῶν οἱ ὁποῖες ἀπαρτίζουν —ἀντίστοιχα— τά τέσσερα κεφάλαια τοῦ βιβλίου.

Ἡ πρώτη μελέτη (σσ. 26-88) ἔχει τόν τίτλο «Ἡ ἄθεωρία τῆς ἀλήθειας στή φιλοσοφία τοῦ Heidegger». Ἡ συγγραφεύς σημειώνει ἐξαρχῆς ὅτι τό θέμα αὐτό ἔχει συζητηθεῖ ἀρκετά· ὥστόσο θεωρεῖ ὅτι εἶναι ἀπαραίτητη μία ἐνασχόληση μέ τό ἐν λόγῳ πρόβλημα, ἡ ὁποία θά στόχευε ἀφενός στήν παρουσίαση τῆς σκέψης τοῦ φιλοσόφου, πού συνιστᾷ κάτι τό ὁποῖο υπερβαίνει τή φιλοσοφική γλώσσα μέ τήν ὁποία εἴμαστε ἐξοικειωμένοι, καί ἀφετέρου στήν κατάδειξη τῆς ὑπερβολικῆς ἔμφασης πού ἔχει δοθεῖ στήν ὑπαρξιακή πλευρά τῆς σκέψης του σέ σχέση μέ τήν ουσιαστική συμβολή του στή φιλοσοφία. Ἀπό τήν ἄποψη λοιπόν αὐτή ἡ πραγμάτευση τῆς ἔννοιας τῆς ἀλήθειας προσφέρεται ἀλλά καί ἔχει, κατά συγγραφέα, τίς δυσκολίες της.

Ἀφοῦ σημειώσει ὅτι, μεθοδολογικά, δέ θά ξεκινήσει ἀπό τήν ἔννοια τῆς ἀλήθειας, ἀλλά ἀπό τίς προϋποθέσεις της, τίς κατονομάζει: πρόκειται γιά μία φιλοσοφική καί μία λογική, ἀντίστοιχα· καί πιο συγκεκριμένα: Ἡ φιλοσοφική εἶναι ἡ ὄντολογική διαφορά, δηλαδή ἡ διαφορά ὄντος - εἶναι: τό ὄν καί τό εἶναι ἐμφανίζονται, συγχρόνως, μακρά καί ἐγγύς τό ἓνα τοῦ ἄλλου. Ἡ λογική προϋπόθεση ἀποτελεῖ συνέχεια τῆς πρώτης: πρόκειται γιά τή διάκριση ἀνάμεσα στό ἀποφαντικό καί τό ἐρμηνευτικό ἐπίπεδο. Ἀκολουθῶς, παρουσιάζεται ἡ ἐρμηνεία στήν ὁποία προβαίνει ὁ Heidegger ὅσον ἀφορᾷ τήν πλατωνική θεωρία τῆς ἀλήθειας, ἐπειδή ἡ συγγραφεύς ἔχει τή γνώμη ὅτι κάτι τέτοιο ἀποτελεῖ τόν πιό πρόσφορο τρόπο γιά νά κατανοηθεῖ ἡ προαναφερθεῖσα δεύτερη προϋπόθεση, ἡ διάκριση ἀποφαντικοῦ-ἐρμηνευτικοῦ ἐπιπέδου.

Ὅπως προκύπτει τελικά ἀπό τήν παρουσίαση αὐτή, καί ἀπό τήν περιεκτική ἀνάλυση τῆς ἀπόφανσης, ἡ ἀλήθεια εἶναι φανέρωμα τοῦ ὄντος καί τοῦ Εἶναι ἔτσι ὥστε νά συνεξαρτῶνται ἡ ὄντική μέ τήν ὄντολογική ἀλήθεια, ἐφόσον τῆς ἀπόφανσης προηγεῖται τό Dasein, καί τό Dasein χαρακτηρίζεται ἀπό τό γεγονός ὅτι κατανοεῖ τό Εἶναι. Ὅμως πού τελικά θεμελιώνεται ἡ ἀλήθεια, ἡ καλύτερα, τό ἄφαινόμενο τῆς ἀλήθειας; Αὐτό εἶναι τό καταληκτικό ἐρώτημα τῆς πρώτης αὐτῆς μελέτης: Ἡ ἀπάντηση εἶναι ὅτι ἡ οὐσία τῆς ἀλήθειας βρίσκεται στό γεγονός ὅτι ὑπάρχει σέ ἓνα προ-κατηγορικό ἐπίπεδο ἓνας ἄνοιχτός τόπος, ἓνα ἄνοιγμα, ἓνα ἔξωφωτο ὅπου τά πράγματα ἀφήνονται νά εἶναι ἐλεύθερα· αὐτή ἡ ἐλευθερία εἶναι ἡ οὐσία τῆς ἀλήθειας: ἡ ἀλήθεια ὡς ἐκ-κάλυψη εἶναι ἡ ἐλευθερία τοῦ νά εἶναι κάθε φορά κάτι ἐλευθερο νά εἶναι ὡς ὄν ἀπο-καλυμμένο καί ἐπειδή ἡ οὐσία τοῦ Dasein εἶναι τό ἐκκαλύπτειν, γι' αὐτό καί μπορεῖ καί κατανοεῖ τό Εἶναι. Ἐτσι λοιπόν, τό ἐρώτημα γιά τό ἄφαινόμενο τῆς ἀλήθειας ὁδηγεῖ τελικά στόν τόπο τοῦ Εἶναι.

Τό δεύτερο μελέτημα (σσ. 94-127) ἐπιγράφεται «Ἡ ὄντολογική θεμελίωση τῆς τέχνης κατά τόν Heidegger»· τό μελέτημα στοχεύει στήν παρουσίαση τῆς σκέψης τοῦ Heidegger γύρω ἀπό τό πρόβλημα τῆς τέχνης, ὅπως αὐτή παρουσιάζεται στήν πραγματεία του «Ἡ προέλευση τοῦ ἔργου τέχνης» καθώς δηλώνει ὁ τίτλος τῆς μελέτης καί διευκρινίζει καί ἡ ἴδια ἡ συγγραφεύς, ἀντιμετωπίζεται μόνον ἡ ὄντολογική διάσταση τῆς προαναφερθείσας πραγματείας — ὄχι καί ἡ πολιτική. Ἄν προέλευση ἑνός πράγ-

ματος, σημαίνει τελικά για τόν Heidegger, φανέρωση τῆς οὐσίας του, τότε τό ἐρώτημα γιά τήν προέλευση τοῦ ἔργου τέχνης, εἶναι ἐρώτημα γιά τήν οὐσία του, τήν ὄντολογική θεμελίωσή του. Τό ἐπόμενο ἐρώτημα ἀφορᾷ τήν κατεύθυνση πρὸς τήν ὁποία θά πρέπει νά στραφοῦμε γιά νά ἀναζητήσουμε τήν οὐσία τοῦ ἔργου τέχνης, καί ἡ ἀπάντηση εἶναι: πρὸς τήν τέχνη. Ἡ τέχνη, ἐπομένως, ἐμφανίζεται νά εἶναι πρωταρχική σέ σχέση μέ τό ἔργο τέχνης· ὅμως πῶς ὀδηγεῖται κάποιος πού παρακολουθεῖ τή σκέψη τοῦ Heidegger στήν ἀποδοχή αὐτῆς τῆς πρωταρχικότητας; Ἡ συγγραφεύς ἀφιερώνει τή συνέχεια τοῦ μελετήματος στήν προσπάθεια νά παρουσιάσει τήν ὄλη πορεία τῆς σκέψης ἡ ὁποία ὀδηγεῖ στήν προαναφερθεῖσα ἀπάντηση: Τό ἔργο τέχνης εἶναι πράγμα· ὅμως δέν εἶναι ἓνα ἀπλό πράγμα: εἶναι κάτι πού φανερώνει κάτι ἄλλο, πού ἀποκαλύπτει ἓναν κόσμο. Τό παράδειγμα τοῦ ἀρχαίου ναοῦ πού ἀναφέρει ὁ Heidegger ἐπιτρέπει στή συγγραφέα νά ὁμιλήσει πιό ἀναλυτικά γιά τό ἔργο τέχνης. Μετά τήν πραγμάτευση τοῦ παραδείγματος αὐτοῦ καί τήν ἐξέταση τῆς σχέσης ἔργου τέχνης καί ἀλήθειας, ἡ συγγραφεύς ὑπενθυμίζει ὅτι πρωταρχική σέ σχέση μέ τό ἔργο τέχνης εἶναι ἡ τέχνη, καί θέτει πάλι τό ἐρώτημα γιά τό τί εἶναι ἡ ἴδια ἡ τέχνη: γιά τόν Heidegger ἡ τέχνη εἶναι μία «γένεση καί ἔλευση» τῆς ἀλήθειας· ἡ ἀλήθεια ὡς ἐκκάλυψη εἶναι καί ποιητική· ἡ τέχνη, ὀριζόμενη ὡς καθιστῶσα δυνατή τήν ἔλευση τῆς ἀλήθειας, εἶναι ποίηση, ποιητικό λέγειν: λέγει, δηλαδή θέτει τό ὄν ὡς ὄν, τό εἶναι· ἐπομένως, μετά τό λόγο γιά τήν ἀλήθεια, γιά ἄλλη μιά φορά, μέ ἀφορμή τό στοχασμό τοῦ Heidegger γιά τό ἔργο τέχνης, συναντάμε τό εἶναι: τό ἔργο τέχνης ἀνήκει στό εἶναι, εἶναι ὑπόθεση τοῦ εἶναι.

Τό τρίτο μελέτημα (σσ. 133-198) ἔχει τόν τίτλο «Ἡ ἐρμηνευτική στόν Heidegger». Περιλαμβάνει —κατ' ἀρχήν— κάποιες εἰσαγωγικές παρατηρήσεις, καί —στή συνέχεια— διακρίνεται σέ δύο μέρη: τό πρῶτο ἐπιγράφεται «Ἡ χαϊντεγγεριανή ἐρμηνευτική (die Hermeneutik)», καί τό δεύτερο «Τό χαϊντεγγεριανό ἐρμηνευτικό (das Hermeneutische)». Ἄς τά πάρουμε ὅλα αὐτά μέ τή σειρά: Στίς εἰσαγωγικές παρατηρήσεις γίνεται κατ' ἀρχήν μία σύντομη ἐπισκόπηση τῶν κατευθύνσεων τῆς ἐρμηνευτικῆς σήμερα καί στή συνέχεια τίθεται τό πρόβλημα τῆς ἐρμηνευτικῆς στή 'φιλοσοφία' τοῦ Heidegger· τέλος, ἀναγγέλλεται ἡ πρόθεση νά διερευνηθεῖ τό 'ἐρμηνευτικό'.

Στό πρῶτο μέρος τοῦ μελετήματος ἡ συγγραφεύς ἐξαρχῆς ὑπογραμμίζει αὐτό πού, κατ' ἐπανάληψη, θά φανεῖ στή συνέχεια: ὅτι κάτι πολύ σημαντικό γιά τήν κατανόηση τῆς ἐρμηνευτικῆς στόν Heidegger εἶναι ἡ ὑπαρξη τοῦ ἐρμηνευτικοῦ κύκλου. Μέ τό νά θέσουμε τό ἐρώτημα γιά τό εἶναι ἔχουμε ἤδη μία ἀόριστη κατανόηση αὐτοῦ πού ἀναζητᾶμε: ὅμως ὑπάρχουν κιόλας μιά σειρά ἀπό πράγματα μπροστά μας: τό νόημα τοῦ εἶναι πού εἶναι ὑπό ἐρώτηση, τό Dasein πού ἐρωτᾷ, καί τό «εἶναι» τοῦ Dasein πού μπορεῖ καί θέτει τό ἐρώτημα γιά τό εἶναι. Ἡ διαπίστωση ὅμως ὅτι ἀποτελεῖ τρόπο —εἶναι τοῦ Dasein νά θέτει τό ἐρώτημα γιά τό εἶναι, σημαίνει ὅτι ἡ φαινομενολογία ὡς θεμελιώδης ὄντολογία, δηλαδή ἡ ἐρμηνευτική θά πρέπει νά ξεκινήσει ἀπό τήν ἐρμηνεία τοῦ «εἶναι» τοῦ Dasein. Ἡ ἐρμηνευτική εἶναι ἡ ἐρμηνεία πού φανερώνει τίς θεμελιώδεις δομές τοῦ «εἶναι» τοῦ Dasein (εἶναι - στόν κόσμο, προβολή, ἔγνοια, χρονικότητα), ἔτσι ὥστε ἀφήνει στή συνέχεια ἐλεύθερο τόν ὀρίζοντα γιά ὁποιαδήποτε ἀναζήτηση ὄντολογικοῦ χαρακτήρα. Ἡ ἐρμηνεία ἀποτελεῖ τή μέθοδο τῆς θεμελιώδους ὄντολογίας πού ἐπιτρέπει τήν ἐπίτευξη τοῦ «κατανοεῖν». Κατανοῶ ὅμως σημαίνει ὑπάρχω· καί ὑπάρχω σημαίνει ὑπάρχω ὡς εἶναι —μέσα— στόν κόσμο σύμφωνα μέ τίς δυνατότητές του. Αὐτή ἀκριβῶς ἡ κατανόηση τοῦ Dasein καί τῶν δυνατοτήτων του ὀδηγεῖ στήν οὐσιαστική σημασία τοῦ «κατανοεῖν». Ἡ συγγραφεύς τονίζει στή συνέχεια τή σύνδεση ἀνάμεσα στό κατανοεῖν καί στή δυνατότητα. Ἡ δομή τῆς κατανόησης εἶναι ἡ

προ-βολή· κατανόηση σημαίνει προβολή του Dasein προς τις δυνατότητές του (ὄντική κατανόηση), κάτι που τελικά συνεπάγεται μία προ-κατάληψη τῆς κατανόησης τοῦ Εἶναι (ὄντολογική κατανόηση).

Ἄρα, τελικά, ἡ ἔρμηνεία εἶναι ἡ ἐπεξεργασία ὄλων τῶν δυνατοτήτων πού ἔχει τό Dasein.

Στό δεύτερο καί τελευταῖο μέρος τοῦ τρίτου μελετήματος, ὅπως δηλώνει καί ὁ προμνημονευθεῖς τίτλος του, αντικείμενο ἔρευνας τῆς συγγραφέως ἀποτελεῖ τό ἔρμηνευτικό, ἡ ἀναζήτηση τοῦ νοήματος τοῦ «ἐρμηνευτικοῦ»· ἤδη ἡ ἴδια ἔχει προχωρήσει στήν ὑπόθεση ὅτι οἱ ὅροι «ἐρμηνευτική» καί «ἐρμηνευτικό» δέν εἶναι ἰσότιμοι καί, ἐπομένως, ἡ πραγμάτευση τῆς πρώτης ἔννοιας στό πρῶτο μέρος τῆς μελέτης δέν ἀποτελεῖ παρά ἀφετηρία ἀναζήτησης τοῦ νοήματος τῆς δεύτερης. Ἡ ἀναζήτηση αὐτή ξεκινᾷ μέ τή νομιμοποίησή της μέσα ἀπό τό κείμενο τοῦ Heidegger «Συνομιλία ἀνάμεσα σ' ἕναν Ἐρωτῶντα καί ἕναν Γιαπωνέζο»· τό ἴδιο ὅμως κείμενο ὑπογραμμίζει καί τή δυσκολία τῆς ἀναζήτησης αὐτῆς καθώς δηλώνει ὅτι τό ἔρμηνευτικό εἶναι κάτι το «αἰνιγματικό». Ἡ συγγραφεύς προχωρεῖ στή δοκιμή διευκρίνισης τοῦ αἰνιγματικοῦ χαρακτήρα τοῦ ἔρμηνευτικοῦ μέ τή βοήθεια τοῦ ποιητικοῦ λόγου τοῦ Hölderlin, ποιητή τόν ὁποῖο ὁ Heidegger σχολίασε ἐκτεταμένα. Ὑπάρχουν σημαντικά στοιχεῖα πού προκύπτουν ἀπό αὐτή τή χαϊντεγκεριανή ἀνάγνωση τοῦ Hölderlin. Ἄν ὁ ἄνθρωπος εἶναι στό ἐσωτερικό ἑνός διαλόγου, ἂν οἱ ἄνθρωποι συνομιλοῦν μεταξύ τους, ποιό εἶναι τό θεμέλιο τοῦ διαλόγου; Ἡ δυνατότητα ἀκρόασης· μέσα στή διαδικασία αὐτή σημεῖο δέν εἶναι μόνο τό λέγειν ἀλλά καί ὁ ἄνθρωπος. Ἡ ἀνάδυση τῆς γλώσσας εἶναι κάτι μυστικό· γιά νά κερδηθεῖ, θά πρέπει κάποιος νά παραιτηθεῖ ἀπό αὐτό· γιά τόν ποιητικό ἄνθρωπο, αὐτή ἡ παραίτηση εἶναι ὅρος γιά τήν ἔλευση τοῦ Εἶναι, ἐφόσον —ἐν τέλει— ἡ ἀνάδυση τῆς γλώσσας εἶναι ἀνάδυση τοῦ Εἶναι. Πῶς ὅμως πραγματώνεται αὐτή ἡ ἔλευση; Μέσα ἀπό τή θεμελιώδη διάθεση (Grundstimmung)· ὁ ὅρος δέ δηλώνει ψυχική ἢ συναισθηματική κατάσταση, ἀλλά τό πρωταρχικό ἄνοιγμα στόν κόσμο· ἡ διάθεση ἐπιτρέπει τήν ἔλευση τοῦ ὄντος. Μέσα ἀπό τό ποιητικό λέγειν ἡ Grundstimmung ἀποκαλύπτει τό ἱερό πού οὐσιαστικά εἶναι ἀνιδιοτελές· ἐκεῖνο πού ἔχει ἰδιαίτερη σημασία στήν προκειμένη περίπτωση εἶναι ὅτι ἡ ἀνιδιοτέλεια εἶναι πολύ κοντά στήν ἐγκατάλειψη, καί ἡ ἐγκατάλειψη, ἡ Gelassenheit, εἶναι αὐτή πού παίζει καίριο ρόλο στήν πλευρά ἐκείνη τῆς σκέψης τοῦ Heidegger πού ἐγγίζει τόν Meister Eckhart, καθώς ὁ προαναφερθεῖς ὅρος εἶναι δάνειος ἀπό τή γλώσσα τῶν μυστικῶν.

Ἡ φιλοσοφική σκέψη τοῦ Heidegger καί τό «ἐρμηνευτικό» κατανοοῦνται, κατά τή γνώμη τῆς συγγραφέως, ἂν ἐννοήσουμε ὅτι στή θέση τῆς θέασης ἔχουμε τήν ἀκρόαση. Τό —τόσο οὐσιαστικῆς σημασίας— σημεῖο δέν εἶναι σημεῖο-σημασία ἀλλά σημεῖο-νεῦμα· σέ αὐτό ἡ σκέψη πού σκέπτεται συναντᾷ τό ποιητικό ἄκουσμα. Καί ὅμως, σύμφωνα μέ τή συγγραφέα, δέν ἔχει ἀκόμη δεχθεῖ ἡ οὐσία τοῦ ἔρμηνευτικοῦ, πού εἶναι συνδεδεμένη μέ τή δυνατότητα· τό ἔρμηνευτικό δηλώνει τή δυνατότητα ἑνός ἀγγέλλειν καί ὄχι κάτι ἀγγελλλόμενο· τό ἔρμηνευτικό δέν μπορεῖ νά ἀναχθεῖ στό ἔρμηνεύειν καί εἶναι ἐπέκεινα τῆς ἔρμηνείας· τό ἔρμηνεύειν σχετίζεται μέ τό ἐνεργεῖν ὄν, τό ἔρμηνευτικό μέ τό δυνάμει. Μποροῦμε, ἐπομένως, νά ποῦμε ὅτι τό ἔρμηνευτικό εἶναι ἡ δυνατότητα τοῦ ἔρμηνεύειν, ἡ δυνατότητα τοῦ λέγειν· τό ἔρμηνευτικό δέν πραγματώνεται σέ κανένα λόγο, ἄρα εἶναι ἡ ἴδια ἡ δυνατότητα τοῦ Εἶναι. Τό ἔρμηνευτικό εἶναι ἐπίσης ἡ δυνατότητα νά ἀφεθεῖ ὁ ἄνθρωπος νά ἀγγιχθεῖ ἀπό τό λέγειν· ὁ ἄνθρωπος ἀφήνεται νά πεῖ τό δυνάμει πού ἤδη ὑπάρχει μέσα στό δυνάμει ὄν τοῦ Dasein· τελικά, τό δυνάμει φέρει μαζί του τήν ἐγκατάλειψη, πού ἐπιτρέπει στόν ἄνθρωπο νά ἀφεθεῖ νά εἶναι (Ge-

lassensein). Μετά τήν τελευταία παρατήρηση, ἡ συγγραφεύς ἀναρωτιέται καταληκτικά μήπως τό ὕστατο θεμέλιο τοῦ ἐρμηνευτικοῦ δέν εἶναι παρά αὐτή ταύτη ἡ ἔννοια τῆς Gelassenheit, καί ἐντέλει διαπιστώνει ὅτι ἐκεῖ πράγματι ὑποφώσκει ἡ κατάληξη τῆς ἀναζήτησης τοῦ νοήματος τοῦ ἐρμηνευτικοῦ ἐκ μέρους τῆς σκέψης τοῦ Heidegger.

Ἡ τελευταία μελέτη τοῦ βιβλίου (σσ. 202-286) ἐπιγράφεται «Ἡ Heidegger ἐρμηνευτής τοῦ Nietzsche: Ἡ Αἰώνια Ἐπιστροφή τοῦ Ὁμοίου» μετά ἀπό ὀρισμένες εἰσαγωγικές παρατηρήσεις, ἡ συνέχεια τῆς μελέτης διακρίνεται σέ τρία μέρη τά ὁποῖα εἶναι: «Ἡ βούληση γιά δύναμη ὡς θεμελιώδης προσδιορισμός τοῦ ὄντος», «Ἡ εὐρωπαϊκός μηδενισμός: Ὁ Θεός εἶναι νεκρός», «Ἡ αἰώνια ἐπιστροφή τοῦ ὁμοίου».

Στό πρῶτο μέρος τῆς μελέτης αὐτῆς ὑπογραμμίζεται ὅτι, κατά τόν Heidegger, ἡ βούληση γιά δύναμη δέν προσφέρεται γιά ψυχολογικές ἐρμηνείες: ἀποτελεῖ τό κατ' ἐξοχήν μεταφυσικό στοιχεῖο τῆς πραγματικότητας ὅπως αὐτήν τήν ἀντιλαμβάνεται ὁ Nietzsche. Στό δεύτερο μέρος τῆς ἴδιας μελέτης, μέ σημεῖο ἀναφορᾶς — πάντοτε — τῆ χαϊντεγγεριανῆ ἐρμηνεία τοῦ Nietzsche, ἡ συγγραφεύς παρακολουθεῖ σημαντικές πλευρές τοῦ μηδενισμοῦ τοῦ τελευταίου καί καταλήγει στήν ἐξέταση τοῦ ἐρωτήματος τοῦ Heidegger κατά πόσον ὁ Nietzsche ἐπέτυχε τήν ὑπέρβαση τοῦ μηδενισμοῦ· ἡ ἀπάντηση εἶναι πῶς δέν ὑπάρχει ὑπέρβαση ἀλλά πλήρωμα τοῦ μηδενισμοῦ, ἐφόσον αὐτός — ὡς ὄντικός — ἐκδηλώνεται ἔχοντας ὡς ὄρο τοῦ τῆ βούληση γιά δύναμη. Ὁ μηδενισμός εἶναι συγχρόνως ἀθθεντικός καί μή ἀθθεντικός: ὡς σκέψη τοῦ ὄντος εἶναι μή ἀθθεντικός, ὡς σκέψη τῆς ἀπουσίας τοῦ εἶναι εἶναι ἀθθεντικός. Αὐτή ἡ διαλεκτική χαϊντεγγεριανή ἀποψη βασίζεται — ὅπως παρατηρεῖ ἡ συγγραφεύς — στήν ὄντολογική διαφορά. Στό τρίτο μέρος τῆς τελευταίας αὐτῆς μελέτης, ἡ συγγραφεύς ἀσχολεῖται μέ τήν αἰώνια ἐπιστροφή τοῦ ὁμοίου, πού μαζί μέ τῆ βούληση γιά δύναμη, ἀποτελοῦν τίς δύο μεταφυσικές ἔννοιες τοῦ στοχασμοῦ τοῦ Nietzsche, ἀπό τίς ὁποῖες ὁ Heidegger θεωρεῖ τήν πρώτη ὡς τήν πλέον θεμελιώδη. Ἡ παρουσίαση τῆς ιδέας αὐτῆς γίνεται, καί σέ αὐτή τήν περίπτωση, μέσα ἀπό τήν ἐρμηνευτική προσέγγιση τοῦ Heidegger.

Τό βιβλίον αὐτό τῆς καθηγητριάς Τερέζας Πεντζοπούλου-Βαλαλά εἶχε δύο στόχους θέσει: ἀφενός νά ὁμιλήσει γιά τῆ σκέψη τοῦ Heidegger μέ ἕνα λόγο τέτοιο πού οὔτε νά τῆ νοθεύει οὔτε νά τήν καθιστᾶ δυσπρόσιτη· ἀφετέρου, νά ἀπομακρύνει τόν Heidegger ἀπό ὅσους τόν κατατάσσουν στούς φιλοσόφους τῆς ὑπάρξεως καί νά τόν θέσει ὑπό τήν προοπτική τῆς ἐρμηνευτικῆς· ὁ ἀναγνώστης τοῦ βιβλίου ἀποκομίζει τήν ἐντύπωση ὅτι αὐτό πέτυχε καί τούς δύο αὐτούς στόχους. Θά πρέπει ἐπίσης νά ὑπογραμμισθεῖ ὅτι ἡ συγγραφεύς, μέσα ἀπό τῆ μελέτη τοῦ ἐρμηνευτικοῦ, προσδίδει στή διερεύνηση τῆς χαϊντεγγεριανῆς ἐρμηνευτικῆς μία ἄλλη προοπτική, ἡ ὁποία δοκιμάζει νά φωτίσει τῆ μυστική διάσταση τοῦ στοχασμοῦ τοῦ Heidegger.

Ἡ Εἰσαγωγή, τό Ἐπίμετρο, οἱ ἐπιμέρους εἰσαγωγές κάθε κεφαλαίου ἐξασφαλίζουν τήν προἰδέαση καί ἔτσι διευκολύνουν στή καλύτερη κατανόηση τοῦ περιεχομένου τόσο κάθε κεφαλαίου ὅσο καί ὅλου τοῦ βιβλίου. Σέ πολλές περιπτώσεις στίς σημειώσεις τίθενται πρός ἐξέταση σημαντικά ζητήματα ὅπως — γιά παράδειγμα: ἡ διάσταση μεταξύ λογικοῦ θετικισμοῦ, ἀναλυτικῆς φιλοσοφίας καί Heidegger· ἡ σχέση Hegel-Heidegger· ἡ κριτική τοῦ Adorno πρός τόν Heidegger· ἡ κριτική πού ἀσκήθηκε στόν Heidegger ὅσον ἀφορᾶ τήν ἐκ μέρους τοῦ ὑπέρβαση τῆς μεταφυσικῆς. Παρουσιάζεται, ἐπίσης, ἡ κριτική τῆς χαϊντεγγεριανῆς ἐρμηνείας τοῦ Nietzsche στο τέλος τῆς σχετικῆς μελέτης. Τέλος, γιά τόν Ἑλληνα ἀναγνώστη ὁ ὁποῖος θά ἤθελε νά προχωρήσει σέ παραπέρα μελέτη τοῦ Heidegger, προσφέρεται: (ἡ μία βιβλιογραφία ἔργων τοῦ φιλοσόφου τά ὁποῖα εἶναι μεταφρασμένα στή γλώσσα μας, καί μελετῶν — κυρίως — Ἑλλήνων ἀλλά

καί —μεταφρασμένες— ξένων έρευνητῶν· (ii) κατά κεφάλαιο-μελέτη, έκτενής διεθνής βιβλιογραφία, καθώς επίσης καί βιβλιογραφικά στοιχεία γιά έκδόσεις πού περιλαμβάνουν ὄλους τούς ὑπάρχοντες τίτλους δημοσιευμάτων γιά τό φιλόσοφο· (iii) πλήρης κατάλογος μέ τά "Απαντα τοῦ Heidegger. Στό τέλος δέ τοῦ Ἐπίμετρου ὑπάρχει «Πίνακας τῶν Παραδόσεων καί Ἀσκήσεων τοῦ Martin Heidegger».

Ἐν ὅλῳ πού ἀναφέρθηκαν προηγουμένως, νομίζουμε ὅτι ἀρκοῦν γιά νά ὀδηγήσουν στό συμπέρασμα ὅτι τό ἔργο αὐτό τῆς καθηγητριάς Τερέζας Πεντζοπούλου-Βαλαλά εἶναι πολλαπλῶς χρήσιμο γιά τό ἀναγνωστικό κοινό τῆς φιλοσοφίας στόν τόπο μας, καθώς καλύπτει ἕνα οὐσιαστικό κενό στήν ἑλληνική βιβλιογραφία γιά τόν Heidegger.

ΔΡ. ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ν. ΛΑΜΠΡΕΛΛΗΣ

ΑΘΗΝΑ

Π. Κ. Παπαναγιώτου, Ἐπί τῷ ἀδιέξοδῳ στό φῶς, Ἑλληνική εὐρωεκδοτική, Ἀθήνα 1990, σελ. 171.

Τό παρόν βιβλίο τοῦ γιατροῦ καί βιολόγου-έρευνητῆ Π. Κ. Παπαναγιώτου δέν ἀνήκει ἀσφαλῶς στήν κατηγορία τοῦ φιλοσοφικοῦ βιβλίου μέ τήν ἀκριβή ἔννοια τοῦ ὄρου. Πρόκειται ὅμως γιά ἕνα πολύπλευρο καί πολυεπίπεδο οἰκοδόμημα μέ θεμέλια τήν πλούσια ἐπαγγελματική καί κοινωνική ἐμπειρία τοῦ συγγραφέα, τήν ἐπιστημονική καί ἐρευνητική του ὑποδομή, καθώς καί τήν ἀξιόλογη ποιητική καί στοχαστική του ἰκανότητα. Φιλοσοφικό ἐνδιαφέρον παρουσιάζουν οἱ προϋποθέσεις πολλῶν ἀντιλήψεων αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, καθώς καί ἡ κριτική στάση ἀπέναντι στόν ἐπιστημονισμό, οἱ ἀναλυτικές καί συνθετικές προσπάθειες πού ἐπιχειρεῖ ὁ συγγραφέας.

Τό βιβλίο ἀπαρτίζεται ἀπό τρία μέρη πού τό καθένα διαρθρώνεται σ' ἕνα σύνολο —σύντομων συνήθως— κεφαλαίων, τό περιεχόμενο τῶν ὁποίων ἀντιστοιχεῖ κατά τρόπο ἐλεύθερο καί ἐσωτερικό πρὸς τό κεντρικό πρόβλημα πού προβάλλει στόν τίτλο τοῦ κάθε μέρους.

Τό πρῶτο μέρος πού ἔχει τίτλο «Ἡ ἀθέατη ὄψη τῆς συμπεριφορᾶς» (σ. 13-52) εἶναι εἰσαγωγικό. Μᾶς κατατοπίζει γιά ὄλους σχεδόν τούς παράγοντες συγγραφῆς: τόν συγγραφέα, τή μορφή τοῦ βιβλίου, τούς σκοπούς, τόν τρόπο γραφῆς, τό εἶδος τῆς γνώσης πού ἐπεξεργάζεται. Ὁ συγγραφέας εἶναι ἕνας ἄνθρωπος πού ἡ ἀρνητική κοινωνική ἐμπειρία μεταμόρφωσε σέ μοναχικό περιπατητή. Ἡ ἀπομόνωση τόν ἔστρεψε περισσότερο στόν ἑαυτό του, τοῦ ἀποκάλυψε τό ἄλλο του ἐγώ, τό alter ego του (ἢ τόν Γιωτοπάνο ὅπως τόν ἀποκαλεῖ χιουμοριστικά), «μιά ρευστή ὑπαρξη πού χωρίς κοινά αἰσθητήρια ἐπικοινωνεῖ καί ὀργανώνει τήν ἀντίφασή του» (σ. 127). Αὐτός ὁ ἄλλος ἑαυτός ἔχει ἄμεση σχέση μέ ὅ,τι ὁ συγγραφέας ὀνομάζει ἀθέατη ὄψη τῆς συμπεριφορᾶς, σύνδρομο τοῦ παγόβουνου, κρυπτεγκέφαλο, ἢ —κατ' εὐφημισμὸν— ἐξατομίκευση τῆς προσωπικότητας καί τῆς κριτικῆς συνείδησης. Ἡ γνώση αὐτῆς τῆς ὄψης τῆς συμπεριφορᾶς δέν προκύπτει ἀπό τή θεωρία, εἶναι πρωτίστως γνώση a posteriori, γνώση ζωῆς, πού διαμορφώνεται μέσα «στό χῶρο καί στό χρόνο» (σ. 29). Ἐπειδή δέ ἡ μετάδοση ἐμπειρίας εἶναι ἕνας ἀπό τούς βασικούς σκοπούς τοῦ βιβλίου, ἐπιλέγεται λόγος ἀπλός, καθημερινός (καμιά φορά καί τελείως προφορικός) ὥστε στίς σελίδες του νά βρεῖ ὁ μέσος ἀναγνώστης στοιχεῖα τῆς ταυτότητάς του. Ὑπάρχουν βέβαια καί ἀρκετές ἐξαιρέσεις